

ŽYDŲ PASAULIETINĖS DAILĖS SAMPRATOS

VILMA GRADINSKAITĖ

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Valstybinis Vilniaus Gaono žydų muziejus

Esminiai žodžiai: žydų menas, pasaulietinė žydų dailė, Haskalos sąjūdis, žydų dailės savitumas

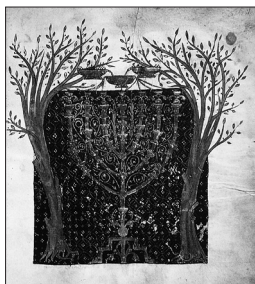
Straipsnis skirtas žydų pasaulietinės dailės sampratai aptarti. Šios dailės iškilimas siejamas su Vakarų visuomenėje Apšvietos epochoje išryškėjusiais socialinio gyvenimo demokratizacijos procesais. XVIII a. vid. kilęs šviečiamasis *Haskalos* sąjūdis paskatino atsirasti pasaulietinę žydų dailę. Pasak Anglijos žydų tapytojo Franko Lewiso Emanuelio, XX a. pr. Europoje kūrė apie 400 jau išgarsėjusių žydų dailininkų¹. Žydų meno tyrinėtojas Karlas Schwartzas 1928 m. mini daugiau nei 200 žydų dailininkų, o 1936 m. – 300 menininkų². Vis gausėjantis žydų dailininkų būrys sudarė prielaidas rasti terminui *žydų dailė*. Avramas Kampfas pažymi, kad šis terminas pirmiausia buvo pradėtas vartoti Prancūzijoje XX a. pr. pačių naujai emancipuotų žydų dailininkų, norint pabrėžti kitokį, palyginti su kitų Europos menininkų, kultūrinį tapatumą³. Beje, dažniausiai ši sąvoka buvo taikoma žydų išeivių iš Rytų Europos kūrybai nusakyti.

Analizuojant žydų dailės savitumą, pirmiausia privalu apibrėžti tyrinėjimo lauką ir svarstyti klausimus: *kas yra žydų dailė* ir *kas yra žydų dailininkas*? Nors sąvoka *žydų dailė* yra vartojama jau apie šimtą metų, tačiau dar ir šiandien jos turinys yra miglotas ir kelia nuolatinius ginčus tarp menotyrininkų, todėl šio straipsnio tikslas yra apibendrinti ir sugrupuoti nūdienos žydų dailės tyrinėjimus bei atsakyti į klausimą: *kuo remiantis galima kalbėti apie žydų dailę?*

Šiandienines nuomones dėl *žydų dailės* definicijos galima suskirstyti į tris pagrindines grupes:

1. *Dalis meno istorikų mano, kad žydų dailėje būtinai turi egzistuoti „žydiškasis turinys“*. Nuo XVIII a. vid. daug dėmesio imta skirti žydų meno, kuris buvo suvokiamas kaip „istorijos liudininkas“, kolekcionavimui. Pagrindinis kolekcionuojamam menui keliamas kriterijus buvo kalbėti apie „žydų gyvenimą“: „kiekvienas daiktas, susijęs su žydų egzistavimu, buvo tinkamas – papročių ar apeigų objektas, atmintini daiktai, vaizduojantys garsius žydų žmones ar fiksuojantys istorinius įvykius, visa tapyba ir skulptūra žydiškomis temomis, liudijanti žydišką tapatybę“⁴. Menotyrininkas Mejeris Balabanas 1909 m. atsakydamas į klausimą, *ką galima vadinti žydu menu?*, išvardijo objektų sąrašą, kurie „yra sukurti žydų ir

rodo išskirtinį žydų kūrybingumą: sinagogų daiktai, raižiniai, žvakidės, rankraščių puošyba ir pan.“⁵. Sąmoningas objektų, susijusių su žydų gyvenimu, kolekcionavimas patvirtino žydų kolekcininkų identifikavimąsi su savo tautine grupe ir

liudijo ne žydų kolekcininkų tolerantiškumą kitoms tautinėms grupėms.

XX a. pr. kai kuriems, ypač rusų, dailėtyrininkams rūpėjo išskirti formalius bruožus, bendrus visai žydų dailei. Dažnai saviti žydų dailės bruožai buvo svarstomi literatūrinės esė forma ir inspiravo romantišką požiūrį į dailę, tačiau idėja apie universalų žydų stilių nepasitvirtino, nors kai kurie dabartiniai dailėtyrininkai vis dar seka romantinės esė tradicija, ieškodami bendrų visai žydų dailei bruožų⁶.

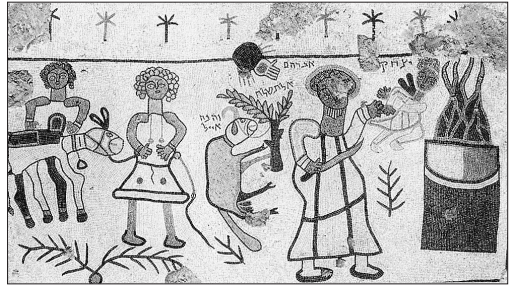
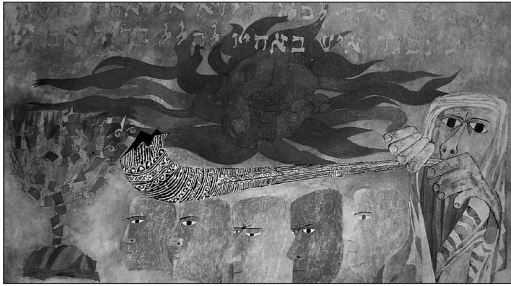
2. *Antroji nuomonė palaiko teiginį, kad žydų daile galima vadinti tik meną, sukurtą Izraelio valstybėje, t. y. po 1948 metų.* XX a. pr. dalis dailėtyrininkų buvo kategoriškai nusiteikę prieš žydų dailės egzistavimo pripažinimą. Dailės istorikas Martinas Buberis rašė: „Ar žydų dailė įmanoma šiandien? Tėra vienas atsakymas, aiškus ir tvirtas: Ne!“⁷ „Tautiniam menui reikia dirvos, kurioje jis galėtų sužydėti, ir dangaus, po kuriuo jis galėtų augti [...] tautiniam stiliui reikia vienarūšės visuomenės, iš kurios jis gali kilti ir kuriai egzistuoti“⁸. Rusijos žydas Abraomas Efrosas laikėsi panašios pozicijos: „Žydų menininkai priklauso tos šalies, kurioje jie gyvena ir dirba, menui [...]. Rusijos žydai menininkai nesijaučia esą žydai mene ir nesiekia plastiniuose menuose išreikšti žydišką grožį“⁹. Tiesa, reikia paminėti, kad Efrosas, pamatęs 1916 m. lapkričio mėn. vykusią *Būgnų valetų* parodą Maskvoje, kurioje buvo eksponuojami Marko Chagallo, Natano Altmano, Roberto Falko kūriniai, iš dalies pakeitė negatyvią nuomonę apie žydų meną. Jis rašė: „Tautinis menas laikosi ant dviejų inkarų – supratimo, kad jis yra tautinis, ir šaltinių žinojimo ieškant originalumo. Rusijos žydų dailininkai stokoja pirmojo, bet turi antrąjį. [...] Nors tai tik viena pusė, bet ji yra labai svarbi. Kartais net atrodo, kad mūsų menininkai tuoj ras tą trūkstantįją pusę ir patvirtins savo meno žydiškumą“¹⁰. Norėdamas pabrėžti, kad noras sukurti tautinį meną buvo daug stipresnis už jo

Vienas ankstyviausių menoros atvaizdų. Žalvarinė Mattiatiago Antigono moneta, 40–37 m. pr. Kr., Izraelio muziejus, Jeruzalė

Menoros atvaizdas Kervero biblijoje. Kervera, Ispanija, 1300, pergamentas, 28,3 x 21,6, Nacionalinė biblioteka, Lisabona

Menoros atvaizdas pasaulietinėje dailėje. Joe Lasker, Memo, 1954, al. ant mūro, 50,8 x 85,7, Kraushaar Galleries, Niujorkas

realizaciją, Efrosas teigė: „yra žydų dailininkai, tačiau nėra žydų meno“¹¹. XX a. pr. Oksfordo universiteto profesoriai, o 1926 m. Jeilio universiteto prof. Paulas Bauris vis dar tvirtino, kad „nėra tokio dalyko, kaip žydų dailė“¹².

*Menoros
atvaizdas
pasaulietinėje
dailėje.
Ben Shan, Avino
ragas ir menora.
1958, tempera,
40,6 x 69,2*

*Izaoko
aukojimo scena.
Beit Alfa
sinagogos grindys,
VI a., mozaika*

Grigorijus Ostrovskis šiuolaikiniams žymiausiems Izraelio dailininkams – Menašei Kadišmanui, Igaeliui Tumarkinui, Dany Karavanui, Leachui Nikeliui, Merui Pičkadzei, Raffi Lavie – uždavė tą patį klausimą: *kas yra žydų dailė? Ar laikote save žydų dailininkais?* Visų jų atsakymai buvo panašūs: „Kadangi gyvename ir dirbame Izraelyje, esame Izraelio dailininkai; kas yra *Izraelio dailė*, žinome, kas yra *žydų dailė*, nežinome ir net darome prielaidą, kad tokios iš viso nebuvo ir nėra“¹³. Paradoksalu, kad XX a. pr. vyravusi negatyvi dailėtyrininkų nuomonė apie žydų dailę yra gaji ir šiandien tarp pačių žydų dailininkų.

3. *Trečioji nuomonė teigia, kad visa, kas yra sukurta žydų dailininkų, yra žydų menas, neatsižvelgiant į jo turinį.* Šiandieną žydų dailininkai atstovauja visoms meno kryptims, dalis jų neakcentuoja savo kilmės, jų kūryboje nerasime nei žydiškų temų, nei tūkstantmečiais žydų kultūroje egzistavusios simbolinės kalbos. Nepaveldėję profesionaliosios meninės tradicijos ir nevaržomi akademinės praktikos, žydų dailininkai labai greitai ir lengvai įvaldė naujas XX a. pr. meno kryptis. Jie drąsiai eksperimentavo ir buvo novatoriškų idėjų skleidėjai: „Žydų dailininkai beveik be išimties naujienų sekiojai [...] Visų ta pati drąsa: patinka jums ar ne, mes vis vien savo darome!“¹⁴ Todėl žydų dailei yra būdingas tam tikras *universalumas* – mokėjimas atsiliiepti į moderniausius gyvenamojo laikotarpio poreikius ir iššūkius.

Žydai, gyvendami įvairių kultūrinių tradicijų terpėse, iš dalies perėmė tų kultūrų gyvenseną, papročius, tradicijas. Dėl to susiformavo įvairios žydų bendruomenės, todėl kalbėti apie visuotinį žydų dailės stilių yra neįmanoma. Vis dėlto kyla klausimas: *kuo remiantis galima kalbėti apie žydų dailę?*

Žydų menininkų kūrybą visada formavo du pagrindiniai veiksniai: 1) tos šalies, kurioje jie gyvena, kultūrinis, socialinis bei istorinis kontekstas ir 2) viešai vadinamasis žydų tautos egzistavimo pagrindas – judaizmas. Žydų dailė, nors ir kurta

dailininkų, gyvenančių skirtinguose regionuose, turi bendrų bruožų. Tai leidžia iš dalies nustatyti ribą tarp žydų ir kitų tautybių menininkų kūrybos.

Kelis tūkstančius metų gyvendama išblaškyta po visą pasaulį žydų tauta ne-

prarado savo tapatumo padedant judaizmui. Itin svarbus judaizmo bruožas yra tradionaliz-

pasaulio šalyse sakraliniame žydų mene iki šiol egzistuoja tie patys simboliai ir bendra žodinė bei vaizdinė bibliinių pasakojimų bei legendų ikonografija. Nepakitę sakraliniai simboliai ir žodinė bei vaizdinė bibliinių pasakojimų ikonografija įvairiose žydų bendruomenėse sukūrė pirminį ir panašų pasaulietinei žydų dailei formuotis.

Svarbus sakralinės dailės bruožas yra *simboliškumas*. Ištisis amžius judaizmo tradicija, kaip ir kitos religinės tradicijos, nekreipė dėmesio į dailininko individualybę, buvo svarbu tik jo sukurtas produktas, kurio paskirtis buvo būti tarpininku tarp Dievo ir žmogaus, todėl kiekvienas žmogaus rankų kūrinys turėjo simbolinę prasmę. Judėjų tradicijoje visada egzistavo glaudus tikėjimo ir gyvenimo sąlytis, todėl ir pats kasdienių ritualų persmelktas gyvenimas buvo gausus simboliinių vaizdinių. Šis simbolinis mąstymo būdas žydų dailininkų savaime buvo perkeltas į pasaulietinę dailę. Nors sakralinė meno paskirtis pasaulietinėje dailėje išnyko, tačiau *simbolinis mąstymas* išliko.

Biblinė patirtis iš dalies lėmė žydų literatūrinės tradicijos *daugialypumą*¹⁵, kuris atsiskleidžia ir žydų dailėje. 1866 m. Carlas Schnaase tiksliai apibūdino žydų meno daugiasluoksniškumą, nors tai jis laikė neigiamu dailės bruožu: „Mes galime atpažinti nuolatinę kaitą žydų raiškoje ir net poezijoje. Jų fantazija yra per stipriai veikiama nuolatinės kaitos, judesiai per daug galingi, per daug stiprūs, per daug drąsūs, kad leistų kurti santūrų vaizduojamąjį meną. Kiekvienas tapomas vaizdinys tuoj pat primena kitą vaizdinį, kuris kyla iš pirmojo. Bet ir šis netenkina metaforiško siekio, ir kitas vaizdinys atsiranda papildydamas paskutinį, ir savo išvaizda primena jau kažką kitą, susijusį su pirminiu objektu, ir kartu paaiškina jį, ir daro sunkiau suprantamą“¹⁶. Taigi, pasakojantis kasdienius įvykius žydų menas nėra tiesmukas, čia dažnai pažeidžiama riba tarp tikrovės ir

Yitzhak Frenkel.
„Izaoko aukojimo“ scena.
1924, al., drb.,
73 x 51,5,
Rosenfeldų šeimos kolekcija,
Tel Avivas

Naftali Bezem.
„Izaoko aukojimo“ scena. 1968, al., drb.,
90 x 130,
menininko kolekcija

vizijų. Iš pažiūros aiškūs siužetai nėra iš karto lengvai įveikiami. Meno kūrinys jaučiamas glaudus ryšys tarp vaizduojamų objektų, tačiau reikia laiko perskaityti ir suprasti visą vaizduojamą istoriją.

Apibendrinant pažymėtina, kad kiekvienas bandymas klasifikuoti dailę pagal jos ryšį su viena ar kita tauta, etnine grupe ar religine bendruomene yra sąlyginis. Analizuojant žydų dailę, pirmiausia reikia apodiktiškai tikėti, kad meninė žydų tautos tradicija nenutrūksta egzistavo visais laikais. Iš dalies pagrįsti žydų meno tautinį savitumą leidžia tradicionalizmo ir universalumo sąjunga žydų dailininkų kūryboje, judaizmo atšvaitai, vaizdų simboliškumas, simbolinis dailininkų mąstymas, turinio ir formos daugiasklaidiškumas.

Literatūra

- ¹ Nossing A., „Austellung Judischer Kunstler“, in *Ost und West* [Berlin], 1907, nr. 12, S. 4.
- ² Schwartz K., *The Jews in the Art*. German, pirmasis leidimas – 1928, antrasis leidimas – 1936.
Cecil Roth mini 400 žydų menininkų (Roth, *Jewish Art*, London: W. H. Allen, 1961).
Daugiau nei 400 žydų menininkų įvardija *Encyclopedia Judaica*, Jerusalem.
1200 menininkų, gimusių iki 1950 m., išvardija Lucianas Regenbogenas (Regenbogen L., *Dictionary of Jewish Painters*, Bucuresti: Editura Tehnica, 2004).
- ³ Kampf A., *Chagall to Kitaj. Jewish Experience in 20th Century Art*, London: Lund Humphries, 1990, p. 15.
- ⁴ Grossman G. C., *Jewish Art*. New York, 1995, p. 7.
- ⁵ Балабан М., „Еврейские исторические памятники в Польше“, в *Еврейская старина* [Петербург], 1909 декабрь, № 1, с. 55.
- ⁶ Platesnė informacija apie šiuolaikinės dailėtyros teorijas ieškant bendrų žydų dailės bruožų: Rodov I., „Bridges and Gaps“, *Art*, 1994, № 1; idem, „Modern Russian Jewish Art“, *Jewish Art*, 1995, № 21; 1996, № 22.
- ⁷ Buber M., „Lesser Ury“, in *Ost und West*, 1907, Feb., nr. 2, S. 6.
- ⁸ Kohn H., *Martin Buber: Sein Werk und sein Zeit*, Hellaerau: Verlag Jacob Hegner, 1930, S. 301.
- ⁹ Эфрос А., „Заметки об искусстве“, *Новый путь*, 1916, № 48, с. 39.
- ¹⁰ Ten pat 58–60.
- ¹¹ Ten pat.
- ¹² Goodenough E. R., *Jewish Symbols in the Greco-Roman Period*, New York: Pantheon, 1954, vol. 1, p. 27–28.
- ¹³ Островский Г., в „Кто мы?“ *Отцы и дети*, Москва – Иерусалим, 2003, № 36, с. 22.
- ¹⁴ Vidmantas A., „Meno parodos. M. Bandas ir K. Šimonis“, *Kultūra*, 1925, nr. 11, p. 552.
- ¹⁵ Daugialypį vaizdinių konstravimą randame Senojo Testamento Išėjimo knygoje 25,1–7,21.
- ¹⁶ Schnaase K., „Geschichte der bildenden Künste“, in *Die Völker des Orients*, Düsseldorf: Julius Buddeus, 1866, S. 236.